

SEJARAH BUKIT PUTERI SEBAGAI TAPAK WARISAN KEBUDAYAAN SEMULAJADI DI NEGERI TERENGGANU

Mohd Nur Shafiq Harun *
Mohd Samsudin

*Fakulti Sains Sosial Dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia, 43600 UKM Bangi, Selangor*

Abstract

Bukit Puteri is a natural cultural heritage site in Terengganu as the leading old defensive fort in the Terengganu Malay Sultanate in the 18th and 19th century AD. The focus of the study is to study the history of Bukit Puteri and types of relics of historical artifacts in Bukit Puteri. The data and information of this study is obtained from the interview method, field study in the Bukit Puteri area and the library study. The result shows that Bukit Puteri is used as a defence fort from the colonial threat of Britons and Siam as early as the 18th and 19th century AD which was proven based on the various types of relics of historical artifacts on Bukit Puteri. The relics are Genta Gergasi, canon, storage of bullets, forts, and the Sultan's throne. The pride of Bukit Puteri in Terengganu is desirable to be preserved not to lose identity as a natural cultural heritage site as a cultural history for future generations.

Keywords: *Bukit Puteri, Terengganu Sultanate, artifacts of Terengganu heritage*

Abstrak

Bukit Puteri merupakan tapak warisan kebudayaan tabii di Negeri Terengganu yang dikenali sebagai kubu pertahanan lama yang tersohor pada zaman Kesultanan Melayu Terengganu pada abad ke-18 dan ke-19 M. Fokus kajian adalah mengkaji sejarah Bukit Puteri dan jenis-jenis peninggalan artifak bersejarah di Bukit Puteri. Data dan maklumat kajian ini diperolehi daripada kaedah temubual, kajian lapangan di kawasan

---

* Penulis untuk dihubungi: mohdnurshafiqharun@gmail.com
eISSN 2636-9257 ©Pusat Dialog Peradaban
DOI: <https://doi.org/10.22452/PERADABAN.vol12no1.5>

Bukit Puteri dan kajian keperpustakaan. Hasil kajian menunjukkan Bukit Puteri dijadikan sebagai kota pertahanan daripada ancaman pihak penjajah iaitu Briton dan Siam seawal abad ke-18 dan 19 M yang dibuktikan berdasarkan pelbagai jenis peninggalan artifak bersejarah di atas Bukit Puteri yang terdiri daripada Genta Gergasi, Meriam, Tiang Bendera, tempat penyimpanan peluru bedil, Kubu Pertahanan dan Singhasana Sultan. Kemegahan Bukit Puteri di Negeri Terengganu wajar dipelihara agar tidak hilang identiti sebagai tapak warisan kebudayaan tabii sebagai sejarah budaya untuk generasi akan datang.

Kata kunci: Bukit Puteri, Kesultanan Melayu Terengganu, artifak warisan Terengganu

Pendahuluan

Negeri Terengganu mempunyai tapak warisan kebudayaan semulajadi iaitu Bukit Puteri yang dijadikan sebagai kubu pertahanan pada zaman pemerintahan Kesultanan Melayu Terengganu pada abad ke-18 dan 19 M yang terletak di pinggir kota Kuala Terengganu bersebelahan dengan Istana Maziah dan Pejabat Pos Kuala Terengganu yang menghala ke Sungai Terengganu dapat dibuktikan berdasarkan peninggalan artifak-artifak bersejarah di atas puncak Bukit Puteri seperti meriam, tiang bendera, genta dan rumah genta, tempat penyimpanan peluru dan senjata sebagai alat peperangan yang masih dipelihara dan dijadikan rujukan sehingga zaman kini. (Abu Bakar, 2018). Bukit Puteri merupakan sejarah warisan dan budaya di Negeri Terengganu pada zaman kegemilangan Kesultanan Melayu Terengganu yang mempunyai nilai pensejarahan yang perlu dipelihara untuk dijadikan rujukan kepada penyelidik dan pihak berkepentingan.

Berdasarkan kajian awal, pengkaji mendapati bahawa sejarah Bukit Puteri telah dijalankan oleh para sejarawan tempatan. Umpamanya, Buyong (1982) membincangkan berkaitan sejarah Negeri Terengganu dan susur galur Kesultanan Melayu Terengganu yang mentadbir di atas Bukit Puteri pada abad ke-18 dan 19 M. Wan Zamri (1995) hanya membincangkan mengenai bilangan pelancong yang melawat ke Bukit Puteri, Roselan (1998) menyentuh tentang tapak-tapak bersejarah di daerah Negeri Terengganu termasuk Bukit Puteri pada abad ke-19 M, manakala Salleh (1978) mengkaji mengenai kegiatan perdagangan di Negeri Terengganu Bukit Puteri semasa pemerintahan Sultan Zainal

Abidin I pada abad ke-18 M. Namun begitu, hasilnya masih belum dapat merumuskan sejarah Bukit Puteri secara komprehensif dan menyeluruh tentang persejarahan kubu pertahanan lama dan fungsi pembinaan bahan artifak yang digunakan oleh golongan sultan yang memerintah di Negeri Terengganu pada abad ke 18 dan 19 M.

Oleh itu, makalah ini menjurus kepada sejarah Bukit Puteri sebagai kubu pertahanan terawal di Negeri Terengganu dan jenis bahan artifak bersejarah yang dibina mempunyai perbezaan fungsi mengikut pemerintahan sultan di Negeri Terengganu pada abad ke-18 dan 19 M berdasarkan beberapa sumber baru iaitu temubual dan kajian baru yang dilakukan oleh pengkaji untuk mencapai objektif kajian. Dalam konteks ini, takrifan warisan secara umum dijadikan panduan untuk mencapai objektif kajian. Takrif warisan dirujuk dalam (Portal Rasmi Jabatan Warisan Negara, 2018) sebagai sesuatu permindahan warisan yang diperturunkan dari generasi terdahulu atau tinggalan nenek moyang serta tinggalan alam semulajadi yang perlu dipelihara nilainya bagi menggambarkan nilai sejarah, seni dan budaya dalam fahaman sesuatu kelompok masyarakat. Takrifan rasmi oleh Jabatan Warisan Negara selari dengan pandangan (Badaruddin, 2015) yang menjelaskan bahawa warisan merupakan tradisi, adat, budaya dan tempat bersejarah yang dipelihara oleh kelompok manusia dari sudut bentuk dan nilai kekeluargaan, amalan keagamaan dan tradisi lisan oleh setiap individu yang berminat dengan warisan seperti monumen, muzium, tapak peperangan dan bangunan lama. Takrifan warisan diperkukuhkan lagi berdasarkan penulisan Chan (2012) menjelaskan bahawa warisan adalah sesuatu yang diperturunkan kepada generasi berdasarkan turun temurun seperti adat, tradisi dan kepercayaan dalam sesuatu kelompok masyarakat.

Sejajar dengan itu juga, (Howard, 2003) menyatakan bahawa warisan adalah sesuatu yang bernilai dan perlu dipelihara daripada kemusnahan, kerosakan, kepupusan dan dicuri. Penyataan ini menjelaskan bahawa setiap khazanah warisan mempunyai nilai dan lambang ketamadunan sesuatu bangsa yang perlu dijaga daripada pelbagai unsur ancaman agar identiti dan nilai produk warisan terus wujud untuk generasi yang baru.

Samsudin (2013) menjelaskan bahawa setiap produk warisan berunsurkan tapak iaitu bangunan atau monumen adalah mudah untuk dikekalkan dan dibina pada zaman dahulu oleh kelompok manusia secara turun-temurun berdasarkan pemikiran manusia untuk membangunkan ketamadunan sesuatu kaum yang meliputi corak budaya masyarakat, tradisi, adat, kepercayaan dan tingkahlaku. Oleh itu, identiti dan keunikan

Bukit Puteri merupakan tapak warisan di Negeri Terengganu yang memenuhi takrifan warisan di atas yang masih perlu dikaji bagi mencapai objektif kajian.

Metodologi Kajian

Kajian ini menggunakan kaedah kualitatif yang melibatkan proses menganalisis segala data dan maklumat yang diperolehi daripada kajian lapangan di kawasan Bukit Puteri. Pengkaji akan meneliti setiap fungsi artifak bersejarah dan mendapatkan gambar setiap jenis artifak bersejarah yang terdapat di atas Bukit Puteri untuk dianalisis bagi mencapai objektif kajian. Selain itu, pengkaji menggunakan kaedah temubual secara lisan bersama dua orang informan daripada Pegawai Kurator Jabatan Muzium Negeri Terengganu untuk mengukuhkan lagi maklumat dan data mengenai sejarah Bukit Puteri sebagai kubu pertahanan lama dan fungsi setiap bahan artifak bersejarah di Bukit Puteri. Seterusnya, pengkaji menggunakan kajian perpustakaan bagi meneliti semua informasi yang berkaitan dengan objektif kajian ini iaitu dalam buku ilmiah, tesis-tesis sarjana, laman web rasmi dan majalah-majalah berbentuk ilmiah yang dikeluarkan oleh Kerajaan Negeri Terengganu seperti Yayasan Sultan Mizan Zainal Abidin.

Sejarah Bukit Puteri

Sejarah Terengganu membuktikan bahawa Bukit Puteri merupakan kawasan rujukan kegiatan perdagangan yang pesat semasa zaman pemerintahan Sultan Zainal Abidin Shah I pada tahun 1708 dengan pedagang luar seperti China, Arab, India dan Siam di sekitar Sungai Terengganu. Kegemilangan pemerintahan Sultan Zainal Abidin Shah I dalam kegiatan perdagangan telah memperkenalkan penggunaan wang syiling emas bagi memudahkan kegiatan menjual dan membeli barangan dagangan (Anwar, 2012). Wang syiling atau dikenali Kupang Emas Terengganu dicatatkan nama ‘Sultan Zainal Abidin Shah I’ pada bahagian hadapan syiling manakala pada bahagian belakang pula tercatat ‘Khalifatu’l Mu’minin 1120 bersamaan 1708 M. Selain itu, mata wang ini dinamakan ‘pitis’ yang mempunyai nilai ukur tara antarabangsa digunakan di Terengganu pada zaman pemerintahan Sultan Mansor I. Pernyataan ini dibuktikan melalui catatan oleh Lt. Pottier de l’Horne seorang pengembara Barat yang berhijrah ke Terengganu menjelaskan mengenai nilai mata wang syiling di Terengganu iaitu:

“Mata wang syiling dalam negeri ini adalah piastre dan rupee. Mata wang rupee tidak mempunyai nilai berkait dengan piastre kerana nilai piastre dibahagikan kepada 8 kupang, sedangkan rupee hanya dapat dibahagikan kepada tiga nilai kecil. Terdapat mata wang syiling kecil yang dinamakan pitis yang mana 400 kupang bersamaan dengan satu pitis, dan seterusnya 3200 piastre kepada satu pitis.”

(Anwar & Nik Anuar, 2011)

Berdasarkan petikan di atas, penggunaan mata wang syiling di Terengganu juga dibuktikan dalam catatan Abdullah Munshi yang berada di Terengganu pada tahun 1836 menyatakan kupang syiling yang digunakan oleh masyarakat awal di Terengganu dan pedagang luar adalah dikenali sebagai ‘Malikul Adil’. Malikul Adil adalah “nilai setiap kupang syiling yang dicatatkan oleh beliau adalah “Syahadan maka adalah wang belanja Negeri Terengganu itu tiga ribu delapan ratus empat puluh pitis timah yang termeterai di dalamnya Malikul Adil dipakai satu ringgit. Maka besarnya pitis itu seperti satu duit kita (dollar Selat) juga adanya.” (Norizan, 1990). Berdasarkan petikan ini dapat dikaitkan bahawa Bukit Puteri dikenali sebagai tempat rujukan sebagai pusat kegiatan perdagangan yang berhampiran dengan Sungai Terengganu semasa pemerintahan Sultan Zainal Abidin Shah I. Sejarah Terengganu telah membuktikan bahawa kemasyhuran Bukit Puteri sebagai tapak warisan kebudayaan dan sejarah budaya masyarakat Melayu tempatan di Negeri Terengganu dari aspek pembangunan ekonomi bercorak tempatan.

Gambar 1. *Kupang Emas Terengganu* (Anwar & Nik Anuar, 2011)

Pada abad ke-18 M, Bukit Puteri dijadikan sebagai pusat pentadbiran dan kubu pertahanan oleh tiga orang sultan yang memerintah Negeri Terengganu pada abad ke-18 M iaitu Sultan Mansur Syah II yang mentadbir Negeri Terengganu pada tahun (1831-1836), Sultan Muhammad Syah I (1836-1839) dan Sultan Umar II (1839-1876) berdasarkan penulisan dalam (Ghulam, 2010). Namun begitu, pemerintahan antara ketiga-tiga sultan ini berlaku konflik dalaman melibatkan perebutan takhta sebagai pemerintah dan perebutan Bukit Puteri dan kawasan sekitarnya untuk dijadikan sebagai kota pertahanan dan kawasan pentadbiran. Oleh itu, impak daripada konflik ini telah tercetusnya Perang Saudara yang berlaku di kawasan Bukit Puteri pada tahun 1831 antara Raja Mansur dengan Tengku Umar yang merebut takhta pemerintahan sebagai Sultan Terengganu (Buyong Adil, 1982).

Lantaran daripada konflik ini, Raja Mansur membina kubu pertahanan di Balik Bukit di Kuala Terengganu manakala Tengku Umar juga membentuk kubu pertahanannya di atas Bukit Puteri pada tahun 1831. Lanjutan daripada peristiwa ini, (Rahman, 2012) menjelaskan bahawa berlakunya pergolakan Sultan Muhammad Syah I dengan Tengku Umar apabila Tengku Umar bersama pasukan tenteranya menyerang Bukit Puteri sebagai kota pertahanan Sultan Muhammad Syah I pada tahun 1839 sebanyak tiga kali. Namun begitu, peperangan ini akhirnya tamat apabila Tengku Umar mengalami kekalahan seterusnya baginda dilucutkan sebagai pemerintah dan dihalau untuk meninggalkan daerah Terengganu (Wan Zamri, 1995).

Pada abad ke 19 M, sejarah Bukit Puteri dijadikan sebagai kubu pertahanan oleh Sultan Zainal Abidin III dilengkapi dengan senjata perang seperti meriam dan pembinaan dinding batu yang konkrit mengelilingi Bukit Puteri bertujuan mengelakkan ancaman pihak penjajah iaitu pihak Briton, Siam dan Jepun. Pada ke-19 M, Negeri Terengganu telah berlakunya ancaman daripada pihak Briton yang diketuai oleh Kolonel R. Macpherson telah membedil Bukit Puteri di Kuala Terengganu melalui Sungai Terengganu (Zakaria, 1996). Menurut (Ghulam, 1986) berpuluh-puluh das tembakan meriam dilepaskan ke arah Bukit Puteri dari kapal perang Briton dari tengah laut. Berdasarkan (Rahman, 2012), pengaruh Briton mula bertapak di Terengganu apabila termeterainya satu perjanjian antara kerajaan Siam dan British iaitu Perjanjian Bangkok pada 10 Mac 1909. Kerajaan Siam menyerahkan Negeri Terengganu kepada pihak Briton sebagai tanda persahabatan dan kepentingan ekonomi di Siam. Pada tahun 1942 kedaulatan Negeri Terengganu semakin tercabar apabila pihak Jepun menyerang Terengganu untuk dijadikan sebagai negeri

taklukan daripada pihak Briton. Oleh itu, pihak Jepun berjaya menyingkirkan pengaruh Briton di Terengganu pada tahun 1942 dan mentadbir Terengganu atas bantuan Siam. Pihak Jepun telah memindahkan pentadbiran Terengganu kepada pentadbiran tentera Siam sebagai tanda kerjasama untuk mengalahkan pihak Briton di Terengganu. (Zakaria, 1996).

Oleh itu, semangat juang yang tinggi ditunjukkan oleh golongan sultan di Terengganu khususnya semasa pemerintahan Sultan Zainal Abidin III demi menjaga kedaulatan dan mempertahankan keamanan Terengganu telah berjaya mengalahkan pentadbiran tentera Siam di bawah naungan pihak Jepun pada tahun 1945 apabila pihak Briton kembali menguasai semula Negeri Terengganu. Sejarah Terengganu menjelaskan bahawa Sultan Zainal Abidin III telah menjalinkan hubungan kerjasama secara dua hala bersama pihak Britain untuk menjatuhkan pentadbiran dan menyingkirkan pengaruh Siam dan Jepun di Terengganu sehingga kedaulatan dan keamanan di Negeri Terengganu kembali terjamin (Rogayah & Mariyam, 2006).

Impak daripada konflik peperangan ini, pelbagai artifak bersejarah telah dijumpai di atas puncak Bukit Puteri oleh para sarjana dan budayawan tempatan sebagai bukti bahawa Bukit Puteri pernah dijadikan sebagai kubu pertahanan lama di zaman Kesultanan Melayu Terengganu pada abad ke-18 dan 19 M.

Jenis-Jenis Artifak Peninggalan Bersejarah Di Bukit Puteri

Kegemilangan Bukit Puteri yang dijadikan sebagai kubu pertahanan lama pada abad ke-18 dan 19 M mempunyai pelbagai jenis peninggalan bahan artifak bersejarah yang dibina dan digunakan oleh setiap sultan yang mentadbir Negeri Terengganu (Saleh, 1978). Kajian mengenai artifak bersejarah di atas Bukit Puteri kurang dikaji oleh penyelidik dan budayawan pada abad ke-18 dan 19 M yang dinyatakan dalam penulisan. (Wan Zamri, 1995).

Oleh itu, kajian ini akan membincangkan mengenai jenis dan fungsi bahan artifak bersejarah yang dibina dan digunakan pada zaman Kesultanan Melayu Terengganu pada abad ke-18 dan 19 M di atas Bukit Puteri yang perlu dikekalkan dan dipelihara keasliannya berunsurkan sejarah warisan dan budaya yang terdiri daripada genta dan rumah genta, meriam, tiang bendera, kubu pertahanan, tempat penyimpanan peluru bedil dan tempat persinggahan sultan.

Genta Gergasi

Genta gergasi atau loceng besar dibina pada tahun 1908 semasa pemerintahan Sultan Zainal Abidin III yang mentadbir Negeri Terengganu diperbuat daripada tembaga kuning diusahakan oleh Wan Ali Wan Awang seorang anak jati tempatan yang bekerja sebagai seorang tukang binaan bersama petukang yang lain menetap di kawasan Kampung Tanjung dan Kampung Paya berhampiran dengan Bukit Puteri. (Saleh, 1978). Genta ini mempunyai keluasan lilitan iaitu 91 inci dan ketinggian 31 inci digantung di dalam sebuah tempat yang dikenali sebagai Rumah Genta. Genta ini berfungsi sebagai alat kawalan untuk memaklumkan kepada masyarakat tempatan apabila berlakunya sesuatu kejadian seperti individu yang mengamuk, kebakaran atau kawasan diceroboh oleh musuh (Saleh, 1978).

Oleh itu, pada zaman pemerintahan Sultan Zainal Abidin III loceng gergasi ini diawasi oleh kanak-kanak kerabat diraja ditugaskan untuk membunyikan genta gergasi ini sekiranya berlaku sebarang kejadian atau bencana buruk di Terengganu (Saleh, 1978). Berdasarkan (Wan Zamri, 1995), genta ini juga berfungsi sebagai alat rujukan menandakan masuknya waktu solat fardhu di kawasan yang terlibat melalui kedengaran bunyi pukulan pada genta setiap kali masuknya waktu solat. Fungsi genta gergasi dinyatakan oleh (Saleh, 1978) iaitu:

“Apabila masyarakat di sekitar kawasan Bukit Puteri kedengaran bunyi pukulan genta kencang maka sekalian penduduk bandar akan menutup pintu rumah mereka masing-masing, kedai-kedai pun berkemas dan bersiap sedia. Pembesar-pembesar raja dan segala hamba sahaya berlari menuju ke istana masing-masing dengan senjata sambil mencari khabar apa yang telah berlaku. Begitu juga bagi kaum lelaki di kampung masing-masing bersiap sedia dengan senjata serta berjaga-jaga jika ada orang mengamuk. Sebaliknya, jika berlaku kebakaran mereka akan datang menolongnya.”

(Saleh, 1978)

Pada abad ke-19 M, kegunaan genta hanya dipukul apabila akan tiba bulan Ramadhan, Hari Raya Aidilfitri dan Hari Raya Aidiladha. Pada bulan Ramadhan, loceng ini akan dibunyikan pada pukul enam petang sehingga masuk waktu berbuka puasa, waktu sahur dan waktu imsak bagi penganut agama Islam. (Portal Rasmi Arkib Negara Malaysia, 2018). Manakala,

genta akan dibunyikan secara berulang kali pada tepat jam dua belas tengah malam dikenali sebagai ‘Concang’ menandakan tiba waktu makan sahur diikuti dengan satu das tembakan meriam satu di atas Bukit Puteri. Selain itu, genta akan dibunyikan pada Hari Raya Aidilfitri dan Aidiladha secara bertingkah-tingkah pada waktu pagi menandakan bahawa masuknya waktu solat sunat hari raya dan keberangkatan Sultan ke Masjid untuk menunaikan solat berjemaah. (Azlaizie, 2018). Gambar 2 menunjukkan rumah genta dan genta di atas puncak Bukit Puteri.

(Kajian lapangan, 18 Mac 2018)

Gambar 2. *Rumah Genta dan Genta*

(Kajian lapangan, 18 Mac 2018)

Meriam

Meriam merupakan bahan artifak peninggalan bersejarah yang dijumpai di atas Bukit Puteri pada abad ke-18 M. Terdapat pelbagai jenis meriam yang dijumpai seperti Seri Buih, Seri Johor, Seri Jamblar dan Laila Majnun (Roselan, 1998). Meriam ini digunakan sebagai alat peperangan oleh Kesultanan Melayu Terengganu iaitu semasa pemerintahan Sultan Zainal Abidin III bersama angkatan tenteranya untuk menyelamatkan pusat pentadbiran dan kubu pertahanan daripada ancaman musuh iaitu Jepun British dan Siam pada abad ke-19 M. (Portal Arkib Negara Malaysia, 2018).

Oleh itu, keunikan meriam dalam pelbagai saiz dan bentuk ini sebagai peninggalan artifak bersejarah masih dikekalkan dan dipelihara di atas puncak Bukit Puteri sehingga zaman kini dikenali sebagai meriam beranak yang mempunyai saiz berbeza tetapi mempunyai rupa bentuk yang sama. Kedua-dua meriam ini diletakkan berhampiran untuk membezakan bahawa meriam kecil adalah anak kepada meriam besar yang dikenali sebagai meriam beranak. (Azuan, 2018).

Gambar 3. *Meriam Beranak*

(Kajian lapangan, 18 Mac 2018)

Tiang Bendera

Tiang bendera merupakan bahan peninggalan artifak bersejarah yang dibina di atas Bukit Puteri pada abad ke-18 M sebagai alat untuk menaikkan bendera oleh golongan bangsawan sempena Hari Pertabalan

Sultan Terengganu. (Ghulam, 2010). Tiang bendera dibina pada tahun 1899 semasa pemerintahan Sultan Umar yang berketinggi 54 kaki dan ditanam sedalam enam kaki. (Azuan, 2018).

Selain itu, pembinaan tiang bendera di atas Bukit Puteri berfungsi sebagai rujukan kepada para pedagang yang menjalankan kegiatan perdagangan di persisiran Sungai Terengganu pada pemerintahan Sultan Zainal Abidin I (Portal Rasmi Arkib Negara Malaysia, 2018). Gambar 4 di bawah menunjukkan tiang bendera di atas Bukit Puteri.

Gambar 4. *Tiang Bendera*

(Kajian lapangan, 18 Mac 2018)

Tempat Penyimpanan Peluru Bedil

Bukit Puteri juga mempunyai artifak peninggalan bersejarah iaitu tempat penyimpanan peluru bedil yang dibina pada abad ke-18 M semasa pemerintahan Sultan Zainal Abidin II yang berfungsi sebagai tempat menyimpan senjata dan peluru daripada berlaku kerosakan dan dimusnahkan oleh pihak musuh. (Buyong Adil, 1974). Sejarah Terengganu membuktikan bahawa tempat penyimpanan peluru bedil dibina bersebelahan dengan tiang bendera yang diperbuat daripada dinding konkrit, mempunyai penutup lubang yang diperbuat daripada jaring besi dan mempunyai atap batu untuk melindungi daripada panas matahari dan hujan lebat. Sehubungan dengan itu, tempat penyimpanan peluru bedil ini diperbuat daripada batuan-batuan keras agar dapat bertahan lama daripada serangan pihak musuh. (Roselan, 1998). Gambar

5 di bawah menunjukkan tempat penyimpanan peluru bedil di atas Bukit Puteri.

Gambar 5. *Lubang simpan peluru bedil*

(Kajian lapangan, 18 Mac 2018)

Kubu Pertahanan

Kubu pertahanan adalah artifak peninggalan bersejarah yang dibina pada abad ke-18 M di atas Bukit Puteri semasa zaman Kesultanan Melayu Terengganu. Kubu pertahanan ini menjadi simbol dan identiti terhadap sejarah kegemilangan Bukit Puteri di Terengganu sebagai pusat pentadbiran dan kota pertahanan. Kubu pertahanan ini dikelilingi oleh bahan binaan konkrit berasaskan batu-batu keras bagi menyukarkan serangan pihak musuh untuk menembusi kubu pertahanan. Pembinaan kubu pertahanan ini dibina oleh Sultan Zainal Abidin III bersama pengikut-pengikutnya semasa berlakunya konflik peperangan antara penjajah asing iaitu British, Siam dan Jepun pada abad ke-19 M yang ingin menjadikan Negeri Terengganu sebagai tanah jajahan takluknya. (Portal Rasmi Arkib Negara Malaysia, 2018). Pembinaan kubu pertahanan di atas Bukit Puteri di Terengganu dirujuk dalam penulisan (Buyong Adil, 1974) menjelaskan bahawa:

“di Tanjung itulah telah didirikan dua buah kota atau kubu yang kelihatan sangat ganjil; tak tahulah saya apa namanya yang hendak diberikan oleh orang-orang tentera terhadap kubu seperti itu. Kedua-dua buah kubu terdiri empat batang tiang yang kuat, lebih kurang empat puluh kaki tingginya dan pangkal tiang itulah dipasangkan papan tebal dan beratap seperti rumah. Di atas kubu itu ada diletakkan meriam panjang yang diberi berpedati; meriam

itu ialah jenis meriam 12-18 paun dan peluru meriam itu ada disusunkan berbaris di atas kubu itu. Kubu-kubu yang disebutkan ini, memang berguna bagi mempertahankan kuala sungai itu jika ada serangan dari laut. Tetapi sebuah pasukan tentera yang datang menyerang dari sebelah darat, akan dapat menghalaukan pasukan-pasukan yang bertahan dalam kubu-kubu itu kerana meriam itu tidak akan berguna.”

(Wan Zamri, 1995: 78)

Gambar 6. Kubu pertahanan dibina di atas Bukit Puteri

(Kajian lapangan, 18 Mac 2018)

Singgasana Sultan

Artifak peninggalan bersejarah di atas Bukit Puteri mempunyai singhasana atau singgasana sultan yang dibina secara bertingkat menggunakan bahan binaan daripada batu yang berkualiti pada zaman Kesultanan Melayu Terengganu pada abad ke-18 M iaitu semasa pemerintahan Sultan Zainal Abidin II. (Buyong Adil, 1974). Singgasana ini dibina oleh golongan kerabat diraja sebagai tempat istirehat oleh golongan sultan yang memerintah dan para pembesar untuk berbincang hal ehwal pentadbiran dan merancang strategi peperangan supaya kota pertahanan ini menjadi kukuh dari segi benteng pertahanannya apabila diancam oleh musuh. (Wan Zamri, 1995). Selain itu, singgasana sultan ini dibina menggunakan batuan keras dan mempunyai atap yang bertutup bagi mengelakkan cuaca panas dan hujan. (Wan Zamri, 1995). Gambar 7 menunjukkan singgasana sultan di atas Bukit Puteri.

Gambar 7. *Kubu Lama di Atas Bukit Puteri dan Singgasana Sultan*

(Kajian lapangan, 18 Mac 2018)

Kesimpulan

Keunikan sejarah Bukit Puteri pada abad ke 18 dan 19 M merupakan warisan kebudayaan tapak semulajadi menjadi simbol dan identiti keagungan sejarah budaya dan warisan bercorak tempatan pada zaman Kesultanan Melayu Terengganu. Bukit Puteri dijadikan sebagai kubu pertahanan dan pusat pemerintahan yang strategi untuk mentadbir dan mempertahankan Negeri Terengganu daripada ditakluki oleh pihak penjajah asing seperti Briton, Siam dan Jepun pada abad ke-19 M. Kemegahan Bukit Puteri sebagai kubu pertahanan lama dibuktikan jumpaan artifak bersejarah pada abad ke-18 dan 19 M yang dibina oleh golongan sultan mempunyai fungsinya yang tersendiri dan unik melambangkan sejarah Bukit Puteri sebagai produk warisan tapak semulajadi yang mesti dilindungi nilai estetikanya untuk generasi akan datang daripada diancam oleh desakan pembangunan, perubahan iklim dan oleh pihak berkepentingan yang akan melenyapkan sejarah Bukit Puteri yang dikenali sebagai kota pertahanan lama di Negeri Terengganu.

Rujukan

- Abu Bakar, M. (2018). *Orang Terengganu Asal Usul, Arus hidup dan Arah Tuju*. Kuala Terengganu: Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu.
- Azuan, H. (2018). Temubual bersama Pegawai Kurator Negeri Terengganu di Muzium Negeri Terengganu. Pada 14 Februari 2018.
- Azlaizie, R. (2018). Temubual bersama Pegawai Kurator Negeri Terengganu di Muzium Negeri Terengganu. Pada 14 Februari 2018.
- Anwar, M.B.O.D & Nik Anuar, N.M. (2011). *Dirgahayu Tuanku: Sejarah Kesultanan Melayu Terengganu 1708-2008*. Kuala Terengganu. Yayasan Diraja Sultan Mizan.
- Badaruddin, M. (2015). *Memartabatkan Warisan Sejahter Melalui Kearifan Tempatan*. Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia.
- Buyong, A. (1982). *Sejarah Terengganu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Chan, K. L (2012). *Pemuliharaan Warisan Pendokumentasian Kajian*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ghulam, J.M.K (2010). *Buku Rekod Negeri-Negeri Terengganu*. Negeri Sembilan: Ainna's Publications.
- Howard, P. (2003). *Heritage: Management, Interpretation*. London: Continuum.
- Kajian Lapangan di Bukit Puteri. Pada 18 Mac 2018.
- Norizan, M. (1990). *Sejarah Terengganu 1900-1957. Tesis Sarjana*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Portal Rasmi Arkib Negara Malaysia. (2018). http://www.arkib.gov.my/web/guest/bukit_puteri. Latar belakang Bukit Puteri.
- Roselan, M.B.A.M. (1998). *Kesan Sejarah dan Tempat-Tempat Menarik Negeri Terengganu Darul Iman*. Petaling Jaya: Oscar Book International.
- Rahman, A.B.E. (2012). *Terengganu Merentasi Tiga Abad Kesultanan, Politik, Ekonomi, Agama dan Budaya*. Terengganu: Yayasan Diraja Sultan Mizan Kuala Terengganu.
- Rogayah, A.H & Mariyam, S. (2006). *Kesultanan Melayu Terengganu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Saleh, M.B.H.A. (1978). *Terengganu Dari Bentuk Sejarah*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Samsudin, M. (2013). Pengaruh Warisan Sejarah Dalam Industri Pelancongan Langkawi. *International Journal of the Malay World and Civilisation*. Universiti Kebangsaan Malaysia: Institut Alam Dan Tamadun Melayu (ATMA).
- Wan Zamri, W.A. (1995). Sejarah Perkembangan Industri Pelancongan dan Kesannya ke Atas Terengganu 1970 hingga 1990. *Tesis Sarjana*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Zakaria, A.B.G. (1996). *Terengganu Tokoh Pentadbiran dan Perjuangan*. Kuala Lumpur: Persatuan Muzium Malaysia.